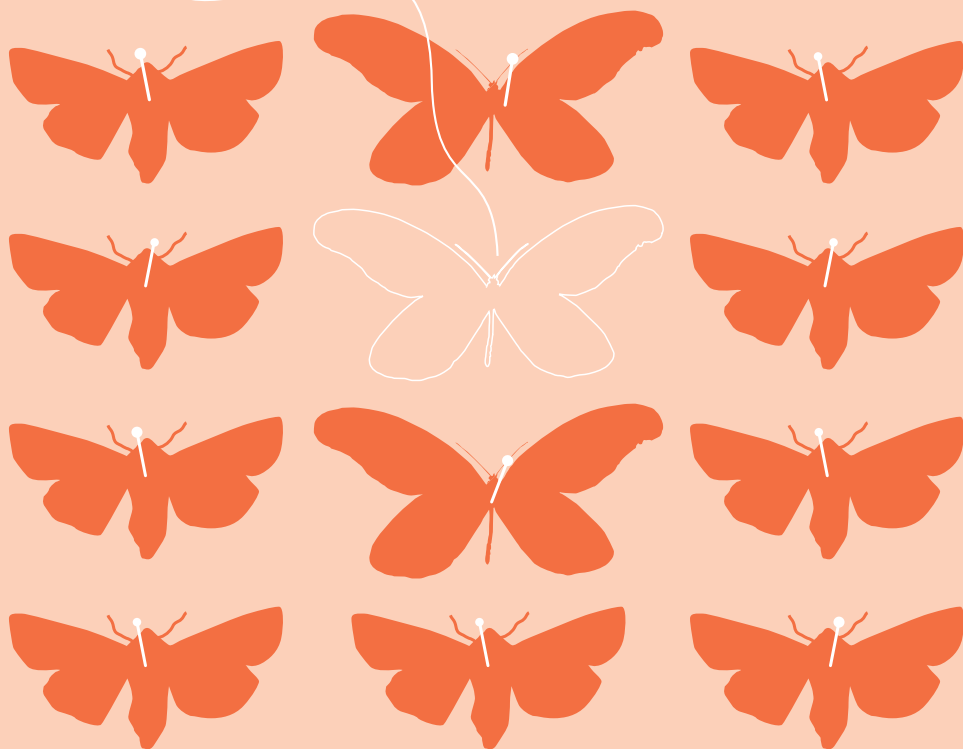

Elisabeth Gording Stang • Nora Sveaass

HVA SKAL VI MED MENNESKERETTIGHETER?

Betydningen av menneskerettigheter i helse- og sosialfaglig arbeid

2. UTGAVE

HVA SKAL VI MED
MENNESKERETTIGHETER?

Elisabeth Gording Stang og Nora Sveaass

HVA SKAL VI MED **MENNESKERETTIGHETER?**

Betydningen av menneskerettigheter
i helse- og sosialfaglig arbeid

2. utgave

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2025

1. utgave 2016

2. utgave, 1. opplag 2025

ISBN 978-82-05-53399-8

Omslagsdesign: Ellen Sjøwall

Layout: HAVE A BOOK

Sats: HAVE A BOOK

Brødtekst: Minion Pro 10,5/13,5 pkt

Papir: 90 g Amber Graphic

Trykk: Mediehuset Andvord, Norge 2025

Alle henvendelser om boken kan rettes til

Gyldendal Akademisk

Postboks 6860, Pilestredet Park

0176 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk

akademisk@gyldendal.no

Materialet i denne utgivelsen er vernet etter åndsverkloven. Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor (www.kopinor.no).
Bruk av hele eller deler av utgivelsen som input eller som treningskorpus i generative modeller som kan skape tekst, bilder eller annet innhold, er ikke tillatt uten særskilt avtale.

Gyldendal vektlegger bærekraft når vi velger trykktjenester og papir.

Ta godt vare på boken, og om du ikke lenger skal ha den, gjenvinn den på riktig måte.

Se www.gyldendal.no

Til Jan

Forord til 1. utgave

Ideen til denne boken ble til gjennom samtaler mellom forfatterne om undervisningsopplegget i menneskerettigheter på henholdsvis profesjonsstudiet i psykologi ved Universitetet i Oslo og barnevernspedagogutdanningen ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Vi fant ut at vi begge savnet et bokverk som kunne dekke feltet på en god måte, som i sin form var tverrvitenskapelig, og som var skrevet til lesere innen helse- og sosialfag. Vi ønsket en bok der konkrete eksempler på saker man kunne komme i kontakt med, ble løftet frem og belyst, i stedet for en bok som tok for seg konvensjonsartikler i kronologisk rekkefølge, slik juridiske lærebøker ofte gjør. Vi bestemte oss for å skrive den boken vi savnet, og søkte midler til prosjektet fra Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforenings faglitterære fond. Vi fikk støtte fra fondet våren 2013 og startet da arbeidet med boken – et arbeid som har vært utrolig inspirerende, utfordrende, hyggelig og lærerikt. Noe av det mest krevende har vært å finne frem til en struktur som passet. Vi valgte å la seks tematiske områder få «styre» strukturen og å bygge boken rundt disse: diskriminering, vold og seksuelle overgrep, barnevern, psykisk helsevern, flukt og asyl og menneskehandel. Nærhet til praksisfeltet ble en viktig motivasjon i arbeidet med boken, og vi håper at det kan øke muligheten for gjenkjennelse hos leseren.

Arbeidet med boken har foregått i en periode preget av dramatiske hendelser og endringer i verden. Det har minnet oss om hvor relevant menneskerettigheter er, og hvor viktig det er å følge med på det som skjer på menneskerettighetsfeltet. Men det har også gjort det vanskelig å bestemme hvor vidt boken skulle favne.

På den hjemlige arena er to sentrale menneskerettighetskonvensjoner blitt ratifisert mens vi har arbeidet med boken. Det gjelder FN-konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne og tilleggsprotokollen til torturkonvensjonen (se oversikt over konvensjonene s. 30). Nye overvåkningsmekanismer har også kommet på plass, nemlig Sivilombudsmannens forebyggingsenhet mot tortur og umenneskelig behandling ved frihetsberøvelse, etter at Norge ratifiserte tilleggsprotokollen til torturkonvensjonen, og nyetablerte Nasjonal institusjon for menneskerettigheter, som nå ligger direkte under Stortinget som en uavhengig instans. Ratifiseringen av konvensjonen om rettigheter til personer med nedsatt funksjonsevne har fått mye oppmerksomhet, den kan få stor betydning for norsk praksis og lovbestemmelser og er særlig relevant for lesere av denne boken.

Grunnloven har markert sitt 200-årsjubileum i denne perioden, og menneskerettighetene har fått et eget kapittel i den. Barns rettigheter har fått en egen bestemmelse i det nye grunnlovskapitlet. De Castbergske barnelover – likestillingen av barn født i og utenfor ekteskap – feiret 100 år i 2015.

Også Norge har fått erfare utfordringene med å ta imot store grupper av mennesker som søker beskyttelse, i den perioden boken har vært under arbeid. Konflikten i Syria har utløst den største flyktningkatastrofen etter den andre verdenskrig. Flere tusen mennesker har druknet i Middelhavet og Stillehavet i sin søken etter en trygg bredd. Verdens flyktningberedskap står i høyspenn, og i 2015 kom flere asylsøkere til Norge enn noen gang.

Disse hendelsene har konsekvenser for det daglige arbeidet innen helse- og velferdsområdet. For eksempel utgjør det store antallet enslige mindreårige asylsøkere som kommer til Norge, en stor utfordring for barnevernet. Derfor er det både viktig og nødvendig at profesjonsutøvere i feltet har kunnskap om grunnleggende menneskerettigheter, og at kunnskapen formidles i en form som gjør den tilgjengelig og anvendbar.

Mange fortjener en takk for at denne boken ble virkelighet. Først og fremst Det faglitterære fond som har støttet oss med midler slik at vi kunne få frikjøpt skrivetid. Dernest har vi vært så heldige å kunne dra nytte av kloke og konstruktive innspill fra dyktige kolleger i dette forskningsfeltet på flere stadier i prosessen. Noen har gitt sine innspill i møtet hos Gyldendal i mai 2015, andre har lest og kommentert deler av manus i etterkant. En stor takk til alle dere – førsteamanuenser Julia Köhler-Olsen og Cecilie Basberg-Neumann, HiOA, høskolelektorene Sigrun Hoel og Marit Johansen, HiOA, folkerettsjurist Vigdis Vevstad, psykologspesialist/postdoktor ved Senter for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo Tonje Lossius Husum, psykolog/postdoktor ved Høgskolen i Lillehammer Kerstin Söderström og fengselsleder/psykolog Hilde Lundebj, Bredtveit fengsel og sikringsanstalt. Vi takker også psykologstudent Reidar Jessen og barnevernstudentene Tine Victoria Trangsrud og Martine Theodorsen for fine innspill fra studentenes ståsted. En særlig takk til advokat Elisabeth Brodtkorb fra Kindem & Co, som har lest og kommentert hele manus. Videre vil vi takke Gyldendal Akademisk, ved redaktørene Ellen Aspelund og Gro Trude Gjestrud, for et flott og konstruktivt samarbeid.

Oslo 20.12.2015

Elisabeth Gording Stang Nora Sveaass

Forord til 2. utgave

Da arbeidet med revisjon av denne boken startet i 2019, var det ingen av oss som så for oss at det skulle ta mer enn fem år å oppdatere den. Pandemien satte sitt preg på 2020–2021, og det har skjedd store endringene på menneskerettsfeltet som sterkt berører helse- og sosialfaglige profesjoner. For eksempel har Norge fra 2015 til 2025 hatt 75 saker om barnevern oppe i Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD), der Norge er blitt felt i 23 saker. Et forslag til en ny tvverretatlig tvangsbegrensningslov er fremlagt, og lov om psykisk helsevern er endret, med skjerpet adgang til bruk av tvang. Et forslag om inkorporering i norsk lov av FN-konvensjonen om mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) har vært på høring og skapt mye debatt. Norge har videre mottatt en rekke nye anbefalinger og merknader fra ulike overvåkingsorganer om forbedringspunkter i Norges arbeid med menneskerettigheter. At menneskerettighetene er under økende press i store deler av verden, også i Europa og USA, og at liberale demokratiske styreformers er truet, gjør ikke boken mindre relevant.

Norge har også styrket sin infrastruktur knyttet til nasjonale mekanismer for overvåking av menneskerettighetene: Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) har hatt stor betydning i disse årene, ved å sette menneskerettslige tema på den politiske dagsordenen. NIM har for eksempel tatt opp spørsmål knyttet til behandlingen av alvorlig psykisk syke innsatte i norske fengsler, bruken av isolasjon, vilkårene for internerte personer på Trandum, urfolks menneskerettigheter og arbeid mot vold og overgrep. NIM har også utarbeidet en rekke rapporter om ulike tema, deltatt aktivt i høringsrunder, utviklet en digital plattform for merknader til Norge fra overvåkingsorganene og drevet informasjonsvirksomhet ut mot samfunnet. Sivilombudets forebyggende enhet mot tortur, umenneskelig og nedverdiggende behandling (SOM) har vært svært aktiv i disse årene og utviklet en omfattende praksis som er publisert i form av besøksrapporter fra ulike lukkede institusjoner. Dette har gitt oss et stort og viktig nytt materiale.

Den store «ekspansjonen» menneskerettighetene har hatt i disse årene, både nasjonalt og internasjonalt, er et gledelig fenomen, selv om det medførte et stort arbeid å oppdatere alle deler av boken. Godt over halvparten av boken måtte få ny tekst. I tillegg har vi valgt å skrive to nye kapitler: et nytt kapittel om sivilsamfunn og et om tortur, umenneskelig og nedverdiggende behandling.

Vi har valgt å beholde bokens hovedstruktur, ved at de første fem kapitlene danner en ramme om de neste syv temakapitlene. Denne rammen, der vi beskriver hele menneskerettssystemet, er en forutsetning for å kunne forstå temakapitlene fullt ut. Temakapitlene har også beholdt sin struktur fra første utgave, med innføring

i samfunnsfeltet, sakseksempel fra praksisfeltet, lovgivning, konvensjoner og en avsluttende drøfting.

Også i runde to er det flere som fortjener en stor takk: Vi vil takke Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening som gjennom Det faglitterære fond støttet et skriveopphold for oss i Sintra i Portugal våren 2023. Det ble avgjørende for å sparke i gang siste fase av skriveprosessen.

Tusen takk til advokat Elisabeth Brodtkorb som – på ny – har lest og kommentert hele manus. En stor takk også til Gyldendal og vår redaktør, Heidi Brynildsen Grande, for svært godt samarbeid og stor tålmodighet.

Vi ønsker å tilegne andreutgaven av boken til Jan Høyersten, Noras ektemann gjennom mange år, som gikk bort altfor tidlig våren 2024. Jan har selv viet store deler av sitt yrkesaktive liv til arbeidet for menneskerettigheter, særlig var han opptatt av de eldres rettigheter i samfunnet. Han har fulgt vårt bokprosjekt fra sidelinjen helt siden starten i 2013 og deltatt med kloke innspill, omsorgsfull kaffeskjenking og måltider under våre arbeidsseminarer på Modum og senest i Portugal våren 2023. Tusen takk, Jan.

Oslo 15.05.2025

Elisabeth Gording Stang Nora Sveaass

Innhold

DEL 1 MENNESKERETTIGHETER I LOVGIVNING OG UTDANNING

KAPITTEL 1 HVA ER MENNESKERETTIGHETER?	19
Innledning	20
Menneskerettighetsbegrepet	21
Menneskerettigheter og yrkesetiske grunnprinsipper: et felles verdigrunnlag	23
KAPITTEL 2 MENNESKERETTIGHETER I LOVGIVNING, KONVENSJONER OG FORVALTNING	31
Innledning	33
Grunnloven av 1814	35
Menneskerettsloven av 1999	36
Konvensjoner inntatt i menneskerettsloven	38
Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 1950 (EMK)	38
FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) og FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK), begge av 1966	40
FNs kvinnekonvensjon av 1979	40
FNs barnekonvensjon av 1989	41
Andre sentrale konvensjoner på det helse- og sosialfaglige feltet	43
FNs flyktningkonvensjon av 1951	43
FNs rasediskrimineringskonvensjon av 1965	45
FNs torturkonvensjon av 1984	45
FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne av 2006	47
Menneskerettigheter i forvaltningen – kravet til forsvarlighet	48
KAPITTEL 3 MENNESKERETTSLIGE OVERVÅKNINGSMEKANISMER PÅ DET HELSE- OG SOSIALFAGLIGE FELTET	53
Innledning	54
Globalt nivå: FNs menneskerettighetsråd	56
FN-komiteer og høykommissærer	59
Regionalt nivå: EMD, CPT GRETA og GREVIO	60
Nasjonalt nivå: Sivilombudets forebyggende enhet (SOM) og de andre ombudsordningene samt Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM)	61

KAPITTEL 4 MENNESKERETTIGHETER I PROFESJONSUTDANNINGENE	65
Innledning	66
Utdanningsinstitusjonenes rolle	66
Opplæring i menneskerettigheter – en menneskerettslig forpliktelse	66
Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger	68
<i>Psykologutdanningen</i>	70
<i>Barnevernspedagogutdanningen</i>	70
<i>Sosionomutdanningen</i>	70
<i>Masterutdanning i barnevern og i barnevernsarbeid</i>	71
Hva er god menneskerettighetsundervisning?	71
Forebyggende arbeid som ledd i implementering av menneskerettigheter	74
KAPITTEL 5 MENNESKERETTIGHETER OG SIVILT SAMFUNN, VARSLING OG RAPPORTERING	79
Det sivile samfunn	80
Rapportering og dokumentasjon	81
Varsling og varslere	82
Menneskerettighetsforsvarere	82
Hvordan kan profesjonsutøvere i det helse- og sosialfaglige feltet bidra til å beskytte og fremme menneskerettighetene?	84
DEL 2 TEMAKAPITLER - MENNESKERETTIGHETER I HELSE- OG SOSIALFAGLIG PRAKSIS	
KAPITTEL 6 BARNEVERN	89
Tematisk introduksjon	90
Eksempelsaker	93
Forvaltning og organisering	98
Lovgivning	100
Nasjonal lovgivning	100
Konvensjonsbestemmelser	106
Anbefalinger til norske myndigheter	109
Drøfting	110
Avsluttende refleksjon	112
KAPITTEL 7 PSYKISK HELSEVERN	115
Tematisk introduksjon	116
Eksempelsaker	121
Forvaltning og organisering	124
Lovgivning	126
Nasjonal lovgivning	126
Konvensjonsbestemmelser	131
Anbefalinger til norske myndigheter	135
Drøfting	141
Avsluttende refleksjon	143

KAPITTEL 8 FLUKT OG ASYL	145
Tematisk introduksjon	146
Eksempelsaker	149
Forvaltning og organisering	153
Lovgivning	159
Nasjonal lovgivning	159
Konvensjonsbestemmelser	164
Anbefalinger til norske myndigheter	167
Drøfting	169
Avsluttende refleksjon	171
 KAPITTEL 9 TORTUR, UMENNESKELIG BEHANDLING OG FOREBYGGING AV TORTUR	 173
Tematisk introduksjon	174
Eksempelsaker	177
Forvaltning og organisering	180
Lovgivning	183
Nasjonal lovgivning	183
Konvensjonsbestemmelser	188
Anbefalinger til norske myndigheter	191
Drøfting	194
Avsluttende refleksjon	196
 KAPITTEL 10 VOLD OG SEKSUELLE OVERGREP	 199
Tematisk introduksjon	200
Eksempelsaker	205
Forvaltning og organisering	210
Lovgivning	212
Nasjonal lovgivning	212
Konvensjonsbestemmelser	218
Anbefalinger til norske myndigheter	221
Drøfting	225
Avsluttende refleksjon	227
 KAPITTEL 11 MENNESKEHANDEL	 229
Tematisk introduksjon	230
Eksempelsaker	233
Forvaltning og organisering	237
Lovgivning	238
Nasjonal lovgivning	238
Konvensjonsbestemmelser	242
Anbefalinger til norske myndigheter	245
Drøfting	247
Avsluttende refleksjon	249

KAPITTEL 12 DISKRIMINERING	251
Tematisk introduksjon	252
Eksempelsaker	256
Forvaltning og organisering	259
Lovgivning	260
Nasjonal lovgivning	260
Konvensjonsbestemmelser	263
Anbefalinger til norske myndigheter	267
Drøfting	270
Avsluttende refleksjon	272
REFERANSER	273
Litteratur	273
Lovforarbeider og andre offentlige dokumenter	284
Høyesterettsdommer	291
Avgjørelser fra Den europeiske menneskerettighetsdomstol	292
Publikasjoner fra FN-organer	292
Publikasjoner fra andre internasjonale organer	296
STIKKORD	298